

Klasik Osmanlı Türkçesine Ait Bir Tıp Kitabı: “*Ṭıbb-ı Kimyā ʿī*”

Hacı Veli Bişkin¹

Özet

İnsanlığın varoluşundan bu yana tıp da insan hayatında önemini koruyarak günümüze kadar süregelmiş bir bilim dalı olmuştur. İnsanın olduğu yerde hastalıklar da kaçınılmaz olmuş ve her milletin insanı da bu hastalıkları tedavi ve hastalıklardan korunma noktasında gerek kendilerinin gerekse de kendilerinden öncekilerin uyguladığı yöntemleri kendi zamanlarında kulaktan kulağa aktarmak yoluyla ya da yazılanları okuyarak uygulamışlardır. Bu noktada tıp bilimi Türkler için de büyük önem arz etmiş bir bilim dalı olmuştur. Nihayetinde de tarih sahnesine çıktıkları coğrafyalarda - Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular ve Osmanlı dönemlerinde- yüzyıllar içerisinde kendilerine has tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir. Bunu yaparken de birçok bitki, ilaç, alet ve hastalık adlarıyla katkı sunmuşlardır. Tarihi metinler, milletler için geçmişten geleceğe önemli bir köprü olup alanlarında önemlidir ve bu eserler mutlaka incelenmelidir. Tıp metinleri de bu tarihi metinlerdendir ve mutlaka incelenmelidir. Çünkü buradan elde edilecek veriler o milletin kültür ve yazın tarihine de ayrıca katkı sunacaktır. Türklerin tıp metinlerine yaklaşımına baktığımızda Uygurlarla başlayan bir süreç ve devamında Anadolu’da birçok eserler ortaya konmuştur. Ömer b. Sinan el-İzniki tarafından yazılan *Ṭıbb-ı Kimyā ʿī* adlı eser de bu kaynaklardan bir tanesidir. 18. yüzyıla ait olan eser Klasik Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Bu dönem tıp açısından değerlendirildiğinde Arapça ve Farsça üzerinden Batı tıbbının ve dolayısıyla tıp terminolojisinin girmeye başladığı dönem olmuştur. Çalışmada eserin yazarı hakkında bilgi verilirken içeriği, yazar ve yazarın diğer eseri de değerlendirilmiştir. Çalışmayla on sekizinci yüzyıla ait olan bir tarihi tıp metni daha tanıtılarak eserin üzerinden Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi bir eserinin daha bilim adamlarına ve araştırmacılarına kaynak oluşturması amaçlanmıştır. Eser üzerine ileride de yapılacak kapsamlı bir çalışmayla eserin bitki, hastalık ve ilaç adları başta olmak üzere dil açısından da değerlendirmelerle katkısı ortaya konabilir.

GİRİŞ

Ali Haydar Bayat tıbbı, “ bir bilim olmaktan çok teknik bir disiplin, fen olarak” tanımlarken hekimin amacını da “hastaya faydalı olmak” olarak belirtmiştir (2016; 16).

¹ Dr. MEB Aksaray Hizmetiçi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü, biskin1@hotmail.com Orcid: 0000-0002-7420-2655

Yakıt ise tıp ve tabip kavramını “işinin ustası, yaptığı işi en iyi şekilde yapan ve bilen” olarak kullanılırken tabibe de yumuşak ve naziklik sıfatları vermiştir (2010:23)

Yine bu bağlamda söz konusu kitap bir tıp metni olduğu için metin ve tıp metinleri kelimelerine de kısaca bakmakta fayda vardır. Metin kelimesi sözlüklerde “*Basılmış veya elle yazılmış (el yazması) yazı, yazı parçası, tekst*” şeklinde açıklanmaktadır (Misalli Büyük Sözlük, 2006; 2040; Türkçe Sözlük, 2005; 1382) Sözcük batı dillerinde texte ve text olarak karşılık bulmaktadır. Sözcüklerin kökeni Latince textus şekliyle kullanmış olup dokumak (weave) anlamındadır (Arslan, 2019; 10).

Tıp metinlerinin bilimsel ve öğretici bir yönü vardır. Diğer bir ifadeyle kişisel görüşlerden ziyade bu metinlerde ilaç yapımları, hastalık adları ve tedavi metodları, ve bu esnada kullanılan gibi kişiden kişiye değişmeyen nesnel bilgiler verilir. Öyle ki hekim bu tür metinlerde görüşlerini desteklemek adına tanık gösterme yoluna gider. Kullandığı dil ikna edici bir dildir (Arslan, 2019; 10). Bu metinlerde gördüğümüz cerrahi müdahaleler -ki Osmanlı ordusunda cerrahlara büyük vazifeler düşmüştür. Hatta Alâim-i Cerrahîn diye bildiğimiz eser Türk tıp tarihindeki ateşli silah yaralarının bahsedildiği ilk eser olma özelliği de taşımaktadır- ve tedavileri ile kullanılan aletler, yaraların tedavilerinde büyük önem taşımaktadır. (Arslan, 2019; 287).

Tıp bilimine genel olarak bakıldığında çok erken dönemlerden itibaren şekillenmeye başladığı görülmektedir. Tıbbın başlangıç tarihini vermek istesek şu tarihte başlamıştır demek zordur. İnsanlığın en eski mesleklerinde de biri olma özelliğine sahiptir. İnsanoğlunun iç güdüsü tıbbın ortaya çıkışında bir faktördür. Ancak bu iç güdüler insanda hayvanlara göre – hayvanların iç güdüsel durumlarına örneklik teşkil etmesi bakımından; “*keçilerin hastalandığında gözlerini çalıya sürmeleri, leyleklerin gagalarındaki suyu kalın bağırsaklarına yakın anüslerine boşaltıp karınlarındaki şişliği gidermeleri, çoban köpeklerinin kusmayı sağlaması için üzerleri tüylü otları yemeleri, mandaların çamur banyosu yapmaları, kedi ve köpeklerin, geyiklerin, papağanların ve şempanze gibi hayvanlarının tedavileri için değişik otları yemeleri ya da vücutlarının değişik yerlerine sürmeleri (Bişkin, 2021; 4)*” -sabit değildir ve zaman içerisindeki gelişme ve değişimlerle “ metafizik, dini, mistik ve amprik evrelerden” (Erdemir, 2014; 3) geçmek suretiyle modern tıbbın temellerini oluşturmuştur.

Avrupa’da ve İslam coğrafyalarında hüküm sürmüş milletler bilimin birçok sahasında olduğu gibi tıp alanında da önemli çalışmalar yapmışlar, önemli eserler ortaya çıkarmışlar ve değerli hekimler yetiştirmişlerdir.

Tıpkı Türk Edebiyatı tasnifi gibi Türklerin tıp tarihi de, “*Orta Asya coğrafyasını kapsayan İslamiyet Öncesi, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı’yı kapsayan İslami Dönem ile Batıya yönelen Modern Dönem Türk Tıbbı*” olarak karşımıza çıkar (Bayat, 2016: 236).

Türkler İslami Dönem Öncesinde hastalıkları tedavi etmede şaman ve baksi olarak bilinen hekimlerden ve onların uyguladıkları tedavi yöntemlerinden şifa bulmaya çalışmışlardır.

Selçuklular Anadolu’nun değişik yerlerinde kurmuş oldukları ilim merkezlerinde ve bu yerlerde yetiştirdikleri ilim adamlarıyla ve sonrasında da Osmanlı döneminde ise Osmanlılar kendilerinden önceki dönemde miras bırakılan ilim merkezlerini sahiplenip geliştirerek toplumuna katkı sağlamışlardır. Orhan Gazi döneminde kurulan İznik Medresesi önemli eserlerdendir.

Müfredât-ı İbn-i Baytar çevirisi, İbn-i Baytar’ın ‘Kitabü’l-câmi’i fi’l-edviyetü’l-müfreda’ adlı eserinden Türkçeye çevrilmiş Anadolu’da yazılmış bilinen en eski tıp eseridir. (Önler, 1990: 1; Canpolat, 1973: 21)

Osmanlı tıbbı genel olarak “Humoralist, Geleneksel İslam Tıbbı ya da Nebevi Tıbb ve Geleneksel Halk Hekimliği” olmak üzere üç farklı tıbbî sistem üzerine kendini oturtmuş ve bu üç sistemin hepsinden de faydalanılırken tedavi temel amaç olarak görülmüştür (Dinçer, 2019; 15-16).

18. yüzyılda özellikle matbaanın da kurulmasıyla Osmanlı’nın batıya açılmaya başladığı önem olmuştur. Bu yöneliş ve yenilik doğal olarak Osmanlı tıbbının da etkilemiş Paracelsus, Boerhaave gibi tıpçıların eserlerinden tercüme yapılmıştır. On sekizinci yüzyıl Geleneksel Osmanlı tıbbı ile modern tıp arasında gidilip gelinen bir yüzyıldır. Batı dillerinden eser tercümeleri yanında Arapça ve Farsça önemli eserler de Türkçeye kazandırılmıştır. Bu dönemde yetişmiş birçok hekim, hekimbaşı gibi Ömer İznikî de bu yüzyılda sayabileceğimiz hekimlerden birisidir (Dinçer, 2019; 15-16). Günümüzde bu eserlere tıp dünyasının ilgi duymasının yanı sıra eserler Türkoloji’de de ilgi uyandırmış ve bu eserler değişik açılardan incelenmiştir. Uygurlardan başlayarak 18. yüzyılın sonuna kadar olan bu eserlerin yüzyıllar bazında ve bibliyografik künyelerine de ulaşmak mümkündür. (Bişkin, 2018;49-56; 2019; 1-14; Uysal-Demir, 2020 15-25; Yıldız, 2019; 416-436; Murat, 2019; 55-67)

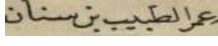
Ömer İznikî

XVIII. yüzyılın önemli tıpçılarından birisi olduğunu (Türkler, 2002: 884) bildiğimiz Ömer İznikî’nin hayatıyla ilgili bilgiler de oldukça kısıtlıdır. Ömer Şifaî ile çağdaş ve 1704 tarihinde sağ olduğu bazı kaynaklarda görülmektedir (Mehmet Tahir, 1975: 250; İhsanoğlu, 2017: 350).

Ömer İznikî, “lisan-ı Efrenc” olarak ifade edilen Avrupa dil/lerine sahip (M. Tahir, 1975: 250; Kazancıgil, 2000: 195) bir tıpçıdır.

Osmanlı’ya batı tıbbı Paracelsus üzerinden tıbb-ı cedit adıyla gelmiştir. Buradan gelen bilgiler hekim Salih bin Nasrullah tarafından aktarılmıştır. Ömer İznikî’de bu tıpçı müelliflerden birisidir (İslâm Ansiklopedisi, 2012: 109; Kazancıgil, 2000: 195).

Müellifin bu yazıya esas teşkil eden *Tıbb-ı Kimyā'î* adlı eseri dışında “Kunūzu Ḥayātī'l-İnsan Kānūn-ı Eṭṭebbā'-i Feylesūfān” adlı bir eseri daha vardır.

Eserin Ömer İznikî tarafından yazıldığını eserin metin bölümündeki “*ömer e't-ṭabīb bin sinān*” (1b/8). şeklinde verilen kısımdan görmekteyiz (Bişkin, 2021; 22).

Eserin altı nüshası vardır: İstanbul üniversitesi, TY, nr. 7140, Şehit Ali Paşa 2085, Reşit Efendi 690/4, İstanbul Üniversitesi 7142, Mevlana Müzesi 2817, Çorum 2963/7 (İhsanoğlu, 2017; 350; Bişkin, 2021; 23).

Esere metin üzerinden baktığımızda makale ve fasıllar ile bazı önemli görülen başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Tıp ilmi hakkında ameli bilgilerin verildiği birinci makale fasıllara ayrılmıştır. İkinci makale ise müellifin Arap, Acem, Rum ve Batılı tıpçıların kitaplarından edindiği bilgileri ve hastalara şifa vereceğine inandığı mürekkep ve müfret devaları bir araya getirerek bunları da değişik başlıklar altında madde başları olarak vermiştir (İhsanoğlu, 2017; 350). Müellif bu durumu eserinde de “... iki maḳāle üzere terṭib ḗtdim **makāletü'l-ūlā** ṭıbbiñ ‘ilmiyyātını beyān eylemek için birkaç fuşūla müştemil eyledik zīrā ṭāliblere umūr-u ṭabī'iyye bilmek lāzımdır **maḳāletü's-şānī** ‘arab ve ‘acem ve rüm ve efrenc ḥuzzāklarınıñ i'timād ḗtdikleri kütüb-i mu'teberlerinden güzide ve mücerreb ve nef'ine vākıf olduğımız mürekkebātüñ ve müfredātüñ şetātını cem' ḗdüp birkaç ebvāba müştemil kılup muḥadderāt-ı ma'ānīsın libās-ı lisān-ı türkide cilveger ve muḥtāşar kıldım ki mübtedilere āşān ṭālebelere beyān ola[1b/16-2a/6]” (Bişkin, 2021; 23-24)” olarak vermiştir.

Eser üzerinde Hacı Veli Bişkin tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır (Bişkin, 2021).

Tıbb-ı Kimyā'î

Nil Sarı ve Bedizel Zülfikar eserin adını *Tıbb-ı Kimyā'î* olarak verdikleri bir makale ile ele almışlardır. Bu makalede “kimya” kelimesinin aslının Yunanca ‘himya’dan geldiği; Paracelsus’un kelimeyi tam olarak kimya anlamında kullanmasına kadar bazılarının bu ilmi “Sanat-ı Hermesiyeye ve sırr-ı kehanet” olarak gördüğü belirtilmektedir. Osmanlıda bu sanata kimyasal tıp (tıbb-ı kimya) dediği; temel amacın insan sağlığının korunması ve ortaya çıkan hastalıkların tedavi edilmesi olduğu belirtilmektedir. Eserde Paracelsus’tan başlayarak birçok kimya hekimlerinin teorileri ile filozofların fikirlerinden de yararlanılmıştır (Sarı-Bedizel, 1992:158-159; Kazancıgil, 2000: 194; Bişkin, 2021; 22).

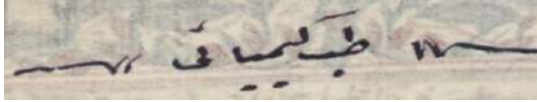
Eser, tek nüsha olup İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde kayıtlıdır: İstanbul Üniversitesi TY, nr. 7083: 359 yaprak H. 1107.

Eser nesih yazı şekliyle 16 satır olarak yazılmış olup toplamda 352 varaktan oluşmakta ve 349 vараğı metin bölümüdür. Kitabın ciltli dış ve iç kapağı

kırmızı yıldızlı renkte; kapağın birinci sayfasının sol iç ile ikinci sayfanın sağ iç kanadında fasıllar ve numaralandırmaları, ikinci sayfanın sol kanadında üniversitenin mühürlü nüsha numarası 7083 olarak kayıtlıdır.

Eserin adı metin içerisinde geçmemekle birlikte kapaktan sonraki kısmında eserin adı “*Ṭıbb-ı Kimyā’ī*” olarak yazılmıştır:

Besmele ve dua ile başlayan eserde müellifin ismi “...*yeddü’z-za‘ifü’n-naḥîfû’l-şerîf ‘ömer bin sinân*” [348a/6-7]” olarak verilmiştir.

Müellif diğer eserinde olduğu gibi, bu eseri de Hz. peygamberin “*ḥayru’n-nās men yenfe‘u’n-nās*” [2a/3]. hadisine nail olmak amacıyla yazdığını belirtmektedir.

Eserin içerisindeki makale ve fasıllar ile terkipler ve önemli görülen başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır.

E. İhsanoğlu, eserin adının kitabın içinde geçmediğini belirtirken kitabın adını “*Şifâ el-Mu’minîn*” olarak verir (2017: 351). Eser, metinde de “*iki muḳaddime ve üç maḳāle her maḳāle netice-i ebvâb ve faşûla müştemil kıldım*” [2a/4-5-6].” şeklinde de ifade edildiği gibi genel hatlarıyla iki mukaddime ile üç makaleden oluşmaktadır. Makaleler de bablara, fasıllara ayrılmaktadır.

Yazar, “**el-muḳaddime**” diye başladığı bölümde tıbb ilminin bütün ilimlerin şerefli ve soylusu olduğunu ve bu konuda da herhangi bir tereddüt olmadığını söyleyerek tabibin de eşyanın hakikatine ulaşmak bir vazifesinin olduğunu ve tıp ilminin büyüklüğünün Allah’ın ayetleri ve peygamberin hadisleriyle de sabit olduğunu söyler.

“... **el-muḳaddime** benim ‘*azîzim taḥkîkâ bu ‘ilm-i ṭıb cemî‘ ‘ulümüñ eşrefî ve ‘adeli olduğuna cedel ve nizâ’ olmaz zîrâ*”

şerefiyyetine aḥbār ve aşarını ḥudūdunu kıyâsdır ve anuñ şerefi imān ve irfān ‘ibādet ve tā‘at ve erkāna ri‘āyet iledir bu ma‘āniler ise şıḥḥat ile olub kemāl-i ḥayāt ise şıḥḥatdır ve ḥıfz-ı şıḥḥat za‘il olıcaḳ ‘ilm-i ṭıb ile istirdād olur [2a/6-15]

ṭabīb kim ḥaḳīḳat-ı eşyāya vāşl ola ‘acā‘yib kudret-i ilāhiyede ne vardır terkīb-i ‘ilm-i esrār ṭebāyı‘ ve nebāt ve ma‘ādin ve ḥayvān ve elemend imdi ‘ilm- ṭıb eşref-i ‘ulūm olduḡı mālā-i kelām şābitdir ve bu ‘ilmiñ fazileti āyāt-ı beyyināt muḳimāt ve eḥādış mu‘ena‘ne‘-i rivāyātu menḳūle ve tevātir ile şābitdir ḳavluhu te‘ālā kulū veşrebū velā tusrifū el‘āyeh ḳavluhu şallallahu ‘aleyhi ve’s-sellem isnetāni lā-yeşḥāni e’s-şāḥihū’l-muḥattimi ve’l-mariḡū’l-muḥalliṭ ve ḳavluhu ‘aleyhis-selām el-‘ilmu ‘ilmāni ‘ilmü’l-ebdān ve ‘ilmü’l-ed- yān diyü buyurmuşdur[3a/9-16;3b/1-7]”

Bundan sonra ise **kimya** kelimesinin kökünün Yunancaya dayandığını ve aslının “hımya” olduğu manasının tahlil ve tefrik olduğunu; kimyadan muradın “**espāğirīkā**” yani “**şınā‘at-ı ṭıbb-ı kimyā**” demek olduğunu söyleyerek değişik açılardan izahatta bulunur:

“... emmā ba‘de kimyāniñ ta‘rifi ve aña ḥācet ve andan ‘aziz olunanı beyan edelim kimyā demek bir lafz-ı yūnānidir aşlı ḥımyādır ma‘nāsı tahlil ve tefrik demektir ve ba‘zlar ḳatında şınā‘-i hermiyyeye itlāk ederler ve ba‘zlar ḳatında sırr-ı kehānete itlāk ederler ve bu ‘ilmiñ ibtidā-i muḥter‘i hermesü’l-müşellesü’l-maşrīdir zamānında olan köhnelere ta‘līm eyleyüb andan soñra şāy‘ olub tā kim yūnān tā‘ifesine vāşl olub anuñ ḥaḳḳında kitab ve risā‘il ve taşānifler taḥrīr eylemişlerdir ve andan murād ve maḳşūd olunan ma‘ādinı işlāḥ ve fesādın salāḥa taḡyir eylemektir nuḥāsı sime ve simi zehebe ḳalb eylemektir tā kim mezbūr birāḳlisüsü’l-cermāni gelinceye degin andan girü kimyā şınā‘atınıñ garezin taḡyir eyleyüb ve ṭıbbiñ şā‘ti aḳsāmına ‘ad edüb ve espāğirīkā ile müsem mā ḳılmışdır lāṭin lisānınca ma‘nāsı muḥtelifāniñ cemi‘ ve tefriktir ve bu ism hemān ṭıbb-ı kimyāyı şınā‘atına maḥşüşdur ve daḡı kimyā ḥikmet ve esrār ṭabi‘ata itlāk olunur ancaḳ lafz-ı kimyādan murād espāğirīkā ya‘nī şınā‘at-ı ṭıbb-ı kimyāyı demektir[3b/5-16;4a/1-12]”

Bu mukaddimelerden sonra bablar ve fasıllar verilmiştir:

BABLAR

el-bābü’l-evvel fi’l heyūlāyü’l-evveli [5b/7]

el-bābü’l-şāni fi’l-‘ anāşır [7a/15]

el-bābü’s-şāliş fi’l-şüver-i ve’l-envā‘-i ve uşülü’l-eşyā‘ı [8b/8-9]

el-bābü’r-rābi‘ fi’l-ḥayāt [9b/8]

el-bābü’l-ḥāmis fi’l-ḥarāretü’l-mebne [10b/15]

el-babbü’s-sâdis fi’l-uşull illeti teterekkeb-i minhâ el-ecsâm [11a/9-10-11]

el-bâbü’s-sâbi‘ fi’l-mizâc ve’l-tekvin [12a/7-8]

el-bâbü’s-şâmen fi envâ‘ü’l-mutevellidat min envâ‘-ı muhtelife [14a/8-9]

el-bâbü’t-tâsi‘ fi keyfiyyetiyyet-i tağyîr-i şuverü’l-ecsâmi me‘a beķâ‘-i şüretihâlü’n-nev‘ iyyeti’l-aşliyyeti’l-bâṭne [15a/12-13-14]

el-bâbü’l-‘aşır fi nisbeti’l-‘âlemi’l-ekber ilâ ile’l-‘âlemi’l-asğar [16b/15-16]

el-bâbü’l-hâdî-‘aşer fi esâsü’l-tıbbü’l-kimyâyı [20b/12-13-14]

Bu bölümde kimya tıbbının esaslarını üç şey -tabii ilimleri, hastalıkların sebeplerini ve madenlerin özelliklerini bilmek- üzerine oturtur ve bunları da fasıllara ayırır:

“... *bilgi kim bu tıbbiñ esâsı üç şeydir evveli ‘ilmü’l-ṭabî‘i bilmek mezhepleri üzre zıkr olunduğı gibi şânişi emrâzlarıñ esbâbını bilmek zıkr eyleyeceğimiz gibi şâlişi ma‘deniyyâtıñ havâşların bilüb taḥlîl ve tefrîkin bilmek [20b/14-16; 21a/1-2]”*

faşlü’l-evvel beden-i insânıñ terkîb ve kuvâların bildirir [21a/3-4]

faşlü’s-şânî esbâbü’l-emrâz beyânındadır [22a/3-4]

faşlü’s-şâliş emrâz-ı ‘urûzuñ keyfiyyetinde ve anlarıñ katında tarṭîr ile müsemmi olunan ḥılt beyânındadır [23b/2-3-4]

el-bâbü’s-şânî-‘aşer fi’l-nabz [26b/4]

el-bâbü’s-şâliş-‘aşer fi’l-bevî [27b/7-8]

el-bâbü’l-râbi‘-‘aşer fi nevâ‘ibü’l-ḥummeyât ve edvârü’l-emrâz ve kevn-i ba‘ zihâ muttaşilâ lâ-nöbetle [29a/7-8-9]

el-bâbü’l-hâmis-‘aşer fi’l-‘ilâcü’l-küllî ve işârât ilâ ba‘zü’l-mu‘âlicât [30a/5-6]

FASILLAR

el-faşlü’l-evvel miyâhâtü’l-şerîfe ve muḳaṭṭarâtü’l-‘acîbe beyânındadır [31b/13-14-15]

“... *mâ‘i’l-esnân şıfat budur bezr-i ḥaşḥâş bezr-i ḥaşş bezr-i kaṭünâ bezr-i fulful ‘üdü’l-ḳahr ‘abdü’s-selâm ḳaranfil duḥân iklîlü’l-cebel üçer dirhem efyün bir dirhem şâ‘dü’s-şarâb yüz elli dirhem yigirmi dört sâ‘atden şoñra taḳṭîr édüb penbe ile dişe ḳoyasın ağırsın teskîn éder [41b/11-16]”*

el-faşlü’s-şânî ervâḫâtü’l-laṭife ve esrârü’l-‘acîbe beyânındadır [6a/2-3]

“...*rûḫ-ı milḥü’l-ḥulv şıfat budur milḥ-i eflâķi mâ‘i’l-ḳarâḫ ile on kerre ḫall ‘aḳd édesin ba‘de rûḫü’s-şarâb ile ḫall édüb ṫin-i yâbis ile ḳurşlar édüb ḳurudub mâ‘ilü’r-raḳabede nâr-i şedîd ile taḳṭîr édüb*

isti‘mālī on kaṭre günde üç kerre şürb ve tılā edesin fatḫ-ı laḥmiye nā fi‘dir ḥulāṣātūñ ve işbāgātūñ envā‘ında müsta‘meldir [65b/5-13]”

el-faşlü’l-şālis cevher-i ḥāmīs ve ṭabī‘i-i ḥāmīs ve kibrit-i lāyuhṭerik beyānındadır [76a/15-16]

“... cevherü’l-meşāne şıfat budur aṣl-ı fatrāsāliyūs aṣl-ı kerefs ‘ırḫu’s-sūs on altışar dirhem başalü’t-ṭarī ḥabb-ı übhel yigirmi dörder dirhem sezāb sekiz dirhem bezr-i kerefs bezr-i circir ḥaṭabū’l-meşāne on ikişer dirhem kākneç şeftālū çekirdegi kirās çekirdegi ‘ilkü’l-butm on altışar dirhem dārcin besbāse altışar dirhem şarāb-ı ebyaz dört yüz dirhem ‘uşāre’-i silḫ iki yüz dirhem ‘ale’l-arziyye üç kerre taḫtīr edüb içine dört dirhem maḥlül-ı ‘ayn-ı sereṭān ḫatub ḫıfz edesin emrāz-ı küla ve meşāneniñ envā‘ına nāfi‘dir [77a/5-16]”

el-faşlü’l-rābi‘ elvānātü’l-‘acibe ve işbāgātü’l-ḡaribe beyānındadır [86b/3-4]

“... levnü’d-disentāryā şıfat budur verd-i aḥmer on altı dirhem vecc behmen-i şofya penṭāfilün ṭürmantilā dörder dirhem ḥallü’l-verd rūḫ-ı zāc dörder dirhem saḫḫ edüb bir ḫar‘aya koyub yigirmi dört sâ‘at dura ba‘de üzerine mā‘i’l-ṭürmantilā mā‘i’l-behmenü’l-şofya mā‘-i lisānū’l-ḥamel mā‘i’l-penṭāfilün yüzer dirhem koyub ḥammām-ı māriyede on gün dura ba‘de cerr edesin ishālin envā‘ını def‘ eder zelekü’l-em‘ā ve ḫurūḫü’l-em‘ā saḫcü’l-em‘āya nāfi‘dir ḫay‘ı men‘ eder [91b/6-16]”

el-faşlü’l-ḥamis mevcüdü’l-ism ma‘dümü’l-cism olan ikāsīrāt beyānındadır [100a/11-12]

“... iksirü’l-ütrüc şıfat budur kışr-ı ütrüc-i ṭarī yüz dirhem bir ḫar‘aya koyub üzerine dört yüz dirhem rūḫü’ş-şarāb koyub üç günden soñra taḫtīr edüb içine za‘firān bir dirhem sükker-i ebyaz otuz iki dirhem mā‘i’l-verd ‘uşāre’-i ḥummāzü’l-ütrüc ellişer dirhem ḫatub ḫıfz edesin emrāz-ı ḫalbiñ envā‘ına nāfi‘dir kebedi kızdırır ḫalbe ve re‘se ma‘deye ḫuvvet vērir ve feraḫ vērir isti‘mālī dört dirhemden sekiz dirheme varınca [106a/10-16; 106b/1-3]”

el-faşlü’s-sadec ḫulāṣāt beyānındadır [112a/4-5]

“... ḫulāṣatü’l-ma‘de şıfat budur vecc ḫülincān su‘d-ı küfī ‘ūd-ı ḥām yigirmi dörder dirhem kışr-ı nārenc sefercel sekizer dirhem dārcin besbāse cevz-i bevā on altışar dirhem na‘nā‘ birincāsef ikişer ḫabza rāziyāne anīsün ḥabb-ı ass anceliḫā sekizer dirhem helilecāt-ı ḥamse dörder dirhem verd-i aḥmer üç ḫabza ‘uşāre’-i rummānū’l-ḫāmz yüz elli dirhem mā‘i’l-dārcin elli dirhem mā‘i’l-na‘nā‘ mā‘i’l-afsentin yüzer dirhem mezbūr gibi ḫulāṣa edesin emrāzü’l-ma‘deniñ envā‘ına nāfi‘dir [114a/5-15]”

el-faşlü’s-sābi‘ edhānāt ve belesānāt beyānındadır [150a/14-16]

“... dühn-i ṭḫāl şıfat budur ṭarṭīr-i ḥām uşāḫ kāfūr dühni’l-keber yüzer dirhem acürr-i meshūk dört yüz dirhem inbiḫde nār-ı şedid ile

‘ale’l-arziyye üç kerre taqţır edesin südde’-i tıhālî açub şalâbet-i tıhālî tahtlîl eder tılâ edesin [154b/2-7]”

“... belesânü’l-cerrâh şıfat budur ‘ilkü’l-butm otuz iki dirhem lübân dört dirhem ‘ud-ı hām maştakî hūlincân dârcîn zurunbâd cevz-i bevva kebâbe ikişer dirhem kûmâlimî on iki dirhem inbiķde taqţır edesin kurûha cürûha cüzâma sereţâna māddeye nâfi’ dir [170b/7-13]”

el-faşlü’s-şâmen zehrâtü’l-ma’ deniyye beyânındadır [194b/3-4]

“... zıbakü’l-hulvü’l-şarkî şıfat budur zıbaķ-ı mağsûl yigirmi dört dirhem varakü’l-şems sekiz dirhem mülgame edüb otuz iki dirhem zıbakü’l-hulv ile saħķ edüb tavîl-i ‘unķ zücâda nâr-ı şedid ile ‘ale’l-arziyye dört kerre taş’id edesin müşhilü’l-mu’ arriķdır [195b/9-15]”

el-faşlü’t-tâsi’ mükellesât ve za’ firânât beyânındadır [206a/4-5]

“... za’ firânü’l-afsentîn şıfat budur milh-i afsentîn antimünü’l-hâm yüzer dirhem saħķ edüb bir bütêde duĥânî münķatı’ olunca iħrâķ edesin ba’ de çıkarub mâ’ıla ğasl edesin za’ firân-ı muħammer olur müşhilü’l-muķaydır terledicidir ma’deyi pâķ eder şudâ’ zâtü’l-cenb şar’ sevdâ’-ı merâķiyâ ĥummeyâtü’l-rediyye ĥummâ’-ı ğıbb vebâya nâfi’ dir demi taşfiyye eder sekteye bir dirhemden bal şuyuyla iħtikân edesin veca’-ı kılunc teskîn eder isti’ mâli üç ĥabbeden beş ĥabbeye varınca [207a/1-11]”

el-faşlü’l-‘aşer gevârişât beyânındadır [219a/3]

“... gevâriş-i sevdâviyye şıfat budur ĥamîre’-i zehr-i iklîlü’l-cebel ĥamîre’-i zehrü’l-yesfâķus sekizer dirhem devâ’i’l-‘anber devâ’i’l-misk birer dirhem mesriţîţus iki dirhem dühn-i güherbâ altı kaţre rûĥ-ı ‘uķķâb nişf dirhem bunları şarâb-ı uşuĥudûs ile ma’cûn edesin devvâr ve felc ğaşy.yı ĥafaķâna emrâz-ı sevdâviyyeye nâfi’ dir isti’ mâli iki dirhem [220b/6-13]”

el-faşlü’l-ĥâdî-‘aşer sufûfât beyânındadır [223a/13-14]

“... sufûf-ı pâd-zehr şıfat budur antimünü’l-mu’ arriķ dört dirhem za’ firân cevherü’l-ütrüc birer dirhem birbirine kıtasın isti’ mâli nişf dirhemden şülüş dirheme varınca [223b/2-5]”

el-faşlü’l-şânî-‘aşer ĥubûbât beyânındadır [232a/4-5]

“... ĥabb-ı terementîn şıfat budur râvend üç dirhem ‘ilkü’l-butm dârcîn birer dirhem güherbâ rubbü’s-sûs birer bucuķ dirhem ĥablar edesin seyelân-ı menî kıta’ eder [239a/5-8]”

el-faşlü’s-şâliş-‘aşerü’l-mülâĥât beyânındadır [243b/7-8]

“... milhü’l-ma’ de şıfat budur bârüd-ı ebyâz milh-i müdebber milh-i enderânî sekizer dirhem hūlincân besbâse kebâbe şülüşer dirhem ma’deye kıvvat verir iştihâyı açar isti’ mâli dört ĥabbe [243b/8-11]”

el-faşlü’r-rabi’-‘aşer ma’ cünât beyânındadır [259a/9-11]

“... **ma‘cūnū’l-kibrīt** şıfat budur kibrīt-i aşfer yüz dirhem dühnü’l-milhū’ṭ-ṭarṭir on altı dirhem dārcin on iki dirhem za‘firān bir ḥabbe zencebīl iki dirhem mā‘ī’l-verd ile maḥlūl-ı misk bir ḥabbe ‘asel-i muşaffā yüz yigirmi sekiz dirhem ma‘cūn edesin emrāz-ı ma‘deye za‘f-ı başara cerebe emrāz-ı meşāneye nāfi‘dir ma‘deye ve hażma kuvvet verir [268b/9-16]”

el-faşlü’l-ḥāmis-‘aşer zīmādāt beyānındadır [293b/2-3]

“... **zīmād-ı ḥarāṭin** şıfat budur kara koz encibār lisānū’l-kelebū’l-ḥamel birer buçuḡ ḡābza ḥarāṭin elli dirhem zeyt yüz elli dirhem sekiz günden şoñra ṭabḡ ve cerr edesin ba‘de şaḥmū’l-keḃş yüz dirhem zift yetmiş beş dirhem uşaq ḡāşnī cāvşir ‘ilkū’l- buṭm yigirmi beşer dirhem lübān maşṭakī on ikişer dirhem zīmād edesin yaraları oñuldur siñirleri yumşadır [295a/2-9]”

el-faşlü’s-sādis-‘aşer fi’l-merhemāt [304b/3-4]

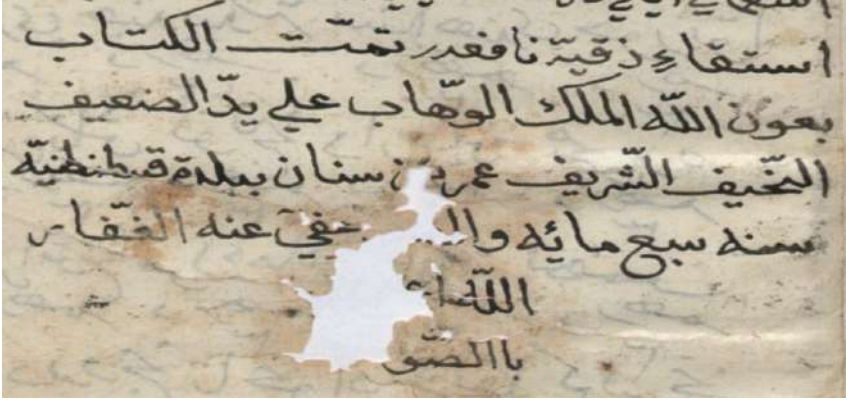
“... **merhem-i mīḡnāṭis** şıfat budur ḡacerū’l-mīḡnāṭis sekiz dirhem ‘ilkū’l-buṭm altı dirhem şem‘ on iki dirhem şaḥmū’l-baḡar on altı dirhem lübān beş dirhem mürr-i şāfi iki dirhem kāfür bir buçuḡ dirhem merhem edesin cerāḡatı oñuldur [305a/9-13]”

el-faşlü’l-sābi‘-‘aşer fi’l-eşyāf ve’l-ekḡāl [310b/5-6]

“... **şiyāf-ı aḡmer-ḡād** şıfat budur şādenc sitte derāhim žamḡ-ı ‘arabī ḡamse derāhim nuḡās-ı muḡriḡ dirhemān ḡalḡaṭar kezalik efyūn nişf dirhem şabr meşel zencār dirhemān ve nişf za‘firān ve mürr min küll-i dāniḡ ve nişf tedbīr ve ta‘cin bimaṭbūḡ-ı ‘ineb ve yüneşşef ve yūsta‘mel [310b/7-11]”

Fasıllar ve bablardan sonra deḡişik hastalıklara faydalı olacaḡı düşünölen ilaçlar ve yapılışları verildikten sonra eser, yazarı, yazılış yeri kısmen yazılış tarihindeki yazılış tarihi olan kısım siliktir- ile sonlandırılmıştır:

“... temmetü’l-kitāb bi‘avnillahi’l-meliki’l-vehḡāb ‘alā yeddü’ż-za‘ifü’n-naḡifü’l-şerīf ‘ömer bin sinān bibeldet-i ḡoşṭāntiniyye sene-i seb‘a-i mī‘ye [...] [...]fi ‘enhü’l-ḡaffār allahua‘[lem]-i bi‘ş-şev[ab] [248a/5-10]”

SONUÇ

Eser, içerisinde barındırdığı terimler ile başta Türk dili, botanik ve tıp bilimine önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle bitki, hayvan, hastalık adları ile cerrahi aletler ve tedavi amaçlı kullanılan terimler özel anlamda Türkçenin söz varlığı açısından önemlidir. Çalışmada 18. yüzyıla ait ve Ömer İzniki tarafından Klasik Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan *Tıbb-ı Kimyâ’î* adlı eser ve müellifi çalışmaya ilgi duyanlara tanıtılmıştır. Eser üzerinde çalışmalar devam etmekte olup ileri de eser değişik açılardan değerlendirilerek kitaplaştırılacak ve akademik yayınlar yapılacaktır.

Kaynakça

- ARSLAN, Meryem (2019), “Yükümlülük kipliği ve klasik Türkçe Tıp Metinleri İlişkisi”, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (17), s. 612-638.
- ARSLAN, Meryem (2019), “*Tarihi Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri*”, ERDEM, Sayı 77, s. 281-306
- BAYAT, Ali Haydar (2016), *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 365 s, İstanbul.
- BİŞKİN, H. Veli (2018), “Tarihi Tıp Metinleri Üzerine Bibliyografya Denemesi”, Uluslararası V. Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, Ekim, Kazakistan, s. 49-56.
- BİŞKİN, H. Veli (2019), “Tarihi Tıp Metinleri Üzerine Lisansüstü Çalışmalar”, Uluslararası V. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 1-14.
- BİŞKİN, H. Veli (2021), *Kunûzu Hayâti'l-İnsan Kânûn-ı Etibbâ'-i Feylesûfân (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman Prof. Dr. Hikmet Koraş, Niğde.

- CANPOLAT, M. (1973). XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede. *Türkoloji Dergisi*, C. 5, S. 1.
- DİNÇER BAHADIR, Şaziye (2016), 18. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Metni: “Netîcetü’l Fikriyye Fî Tedbîri Velâdeti’l-Bikriyye”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 43, s. 185-194.
- ERDEMİR, DEMİRHAN A.1 (2014). *Tıp Tarihi*. Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul.
- GÜZEL, Hasan Celal vd. (2002), *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 449-460.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (2017), *Osmanlı Bilim Mirası- Önemli Âlimler ve Eserler*, YKY, C. II, İstanbul.
- KÂHYA, Esin (2017), *Mustafa Behçet Efendi ve Türkçe ilk Fizyoloji Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- KAZANCIGİL, Aykut (2000), *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- MEHMET TAHİR BEY (1975), *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., C. 3, İstanbul.
- MİSALLİ BÜYÜK SÖZLÜK (2006), Cilt 2, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- MURAD, Sibel (2019), “*Tıp terimleri üzerine yapılan çalışmalar hakkında bibliyografya denemesi*”, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Mart (55), s. 55-67.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- ÖNLER, Z. (1990). *Müntehab-ı Şifâ I*. TDK Yay., Ankara.
- SARI, Nil-ZÜLFİKAR, M. Bedizel (2009), “The Paracelsian Influence on Ottoman Medicine”, *Transfer of Moderne Science & Tecnology to the Muslim Word*, İstanbul, s. 157-179..
- UYSAL, İdris Nebi-DEMİR, Erdal (2020), “*Tarihi Tıp Metinleri Bibliyografyası Üzerine Lisansüstü Tezler-Kitaplar*”, Detay Yayıncılık (Editör Meryem ARSLAN), Ankara.
- YAKIT, İsmail (2015), *Tıp Etiği ve Felsefesi Üzerine*, Ötügen Yayınları, 229 s., İstanbul.
- YILDIZ, Semra Canan (2019), *Avrasya Araştırmalar Dergisi*, Cilt, Sayı 17, s. 416-436

- SARI, Nil-ZÜLFİKAR, M. Bedizel (2009), “The Paracelsian Influence on Ottoman Medicine”, *Transfer of Moderne Science & Tecnology to the Muslim Word*, İstanbul, s. 157-179..
- UYSAL, İdris Nebi-DEMİR, Erdal (2020), “*Tarihi Tıp Metinleri Bibliyografyası Üzerine Lisansüstü Tezler-Kitaplar*”, Detay Yayıncılık (Editör Meryem ARSLAN), Ankara.
- YAKIT, İsmail (2015), *Tıp Etiği ve Felsefesi Üzerine*, Ötüken Yayınları, 229 s., İstanbul.
- YILDIZ, Semra Canan (2019), *Avrasya Araştırmalar Dergisi*, Cilt, Sayı 17, s. 416-436